

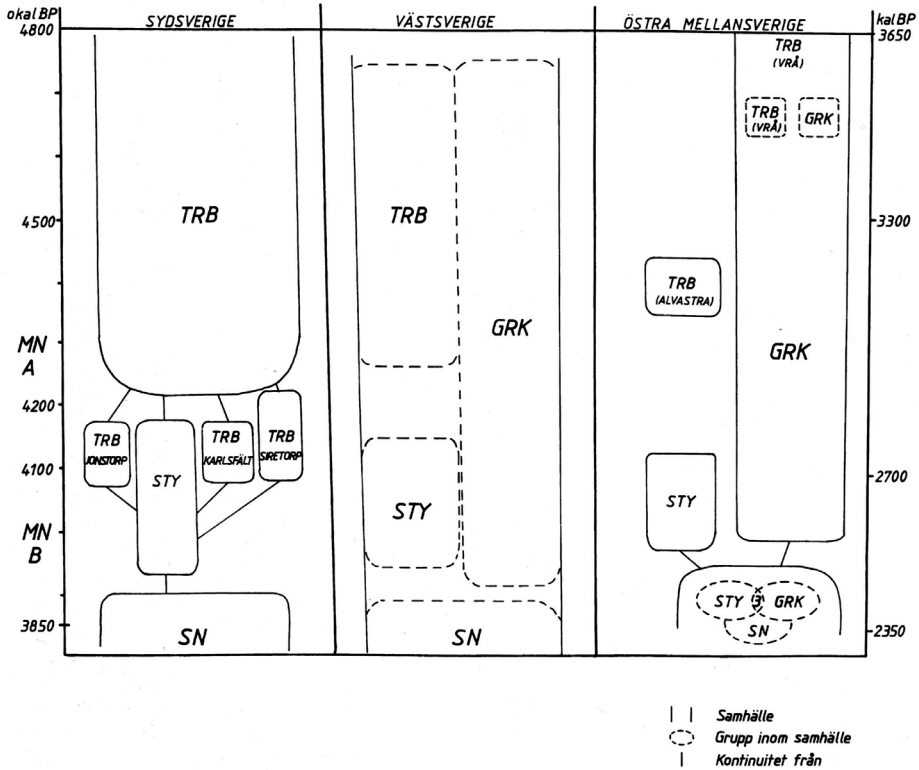
Liv och död i det tredje rummet *– hybriditet och materialitet under mellan- neolitikum*

Inledning

Föreliggande text är ett nedslag i vad som brukar benämnas 'kulturpluralismen' under mellanneolitikum i Sydkandinavien (ca. 3300 - 2350 BC.). De inbördes relationerna mellan tidsavsnittets tre olika materiella komplex, Trattbägarkultur (TRB), Gropkeramisk kultur (GRK) samt Stridsyxekultur (STR), har debatterats flitigt i arkeologin där utgångspunkten ofta är att de representerar olika folk eller etniska grupper med skilda ideologier och näringsfång. Trots att mycket nytt material framkommit samt att många nya dateringar och analyser utförts har dock förvånansvärt få framsteg gjorts för att få större klarhet i problematiken. En anledning till detta beror sannolikt på att frågorna generellt sett ställts utifrån ett förenklat kulturhistoriskt perspektiv där de materiella komplexen tolkats som kulturellt skilda grupper. Den stora rumsliga och kronologiska variationen inom dessa komplex, samt det faktum att de delar många element, antyder dock att de inte bör diskuteras som skilda helheter. Att större delen av det mellanneolitiska materialet dessutom kommer från gravkontexter är ytterligare en aspekt att beakta eftersom skillnader i gravskick inte direkt kan kopplas till olika levnadssätt och ideologi. Ett alternativt tillvägagångssätt som bättre passar materialet kan därför vara att utgå från en serie småskaliga analyser av enskilda lokaler för att i detalj kunna jämföra och relatera olika *handlingar* som går att spåra i materialet. Ur ett sådant mikroarkeologiskt perspektiv kan vi sannolikt få en mer nyanserad bild av mellanneolitikum samt en ökad förståelse för de effekter som uppstår när olika sociala grupper möts och interagerar. Denna text är en ansats till en sådan studie med fokus på de mellanneolitiska gravarna på Gotland i syfte att delvis påvisa variabilitet och förändringar i gravskick inom GRK, men även hur dessa lokala praktiker förhåller sig till den 'mellanneolitiska röran' på ett större plan.

Kulturpluralism eller social diversitet?

Skandinavisk neolitikum är en av de mest intressanta perioderna i förhistorien, men kanske även den mest komplicerade. Under neolitikums två millennier etableras både bofasthet och jordbrukande ekonomi samt en rad olika begravningstraditioner.

Figur 1. Schematisk framställning av relationerna mellan STR, GRK och TRB över tid i olika regioner i Sverige (Edenmo et al 1997:202).

Det neolitiska bruket av keramik kompletterar även den förhållandevis anonyma stenteknologin med olika form- och dekorvariationer, vilket tillsammans med variationer i gravskick ofta legat till grund för diskussioner kring olika sociala och etniska konstellationer. Stenåldersforskningen har av tradition varit präglad av processuell epistemologi, vilket, trots att även andra perspektiv numera är väl representerade, fortfarande kan spåras i vissa grundläggande fiktioner. En evolutionär grundtanke är exempelvis fortfarande lätt att identifiera där de mesolitiska jagande och samlande grupperna generellt beskrivs som resursstrategiska mytologiska vildar medan neolitikum i sin tur får representera tröskeln mot civilisationen där bofasthet och jordbruk ingår som viktiga parametrar. Den evolutionära tankefiguren 'stör's dock under mellanneolitikum. Under denna period får trattbägarkomplexet (TRB), som dominerar under tidigneolitikum med kollektiva megalitgravar (långhögar, dösar och gånggrifter) och en relativt enhetlig materialuppsättning, sällskap av andra materiella konstellationer och praktiker. Det så kallade stridsyx- eller båt-yxekomplexet (STR) skiljer sig från TRB i fråga om keramisk form och stil, båtformade 'yxor' med skafthål

samt gravläggning primärt i flatmarksgravar. Det gropkeramiska komplexet (GRK) i sin tur karakteriseras även det av flatmarksgravar och speciella keramiktyper, men kanske framförallt av en tillsynes mesolitisk fångstekonomi.¹

Relationerna mellan dessa olika uppsättningar av materialiteter och praktiker är trots (eller kanske på grund av) nytt framgrävt material mer komplex än någonsin. I antologin *Regionalt och interregionalt: stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige* (Larsson & Olsson 1997) illustreras den mellan-neolitiska förvirringen tydligt när material och dateringar från olika regioner ställs mot varandra (Fig. 1). Materialet visar på stora skillnader i inbördes kronologi och rumslig spridning och någon enhetligt schema över relationerna mellan TRB, STR och GRK kan inte etableras. De senaste åren har även antalet naturvetenskapliga dateringar ökat betydligt, men tyvärr är dessa inte till någon större hjälp för att skilja de olika materiella komplexen åt eftersom den statistiska överlappningen är alltför stor. Det har varit vanligt i stenåldersforskningen att endast diskutera okalibrerade dateringar, vilket kan ge en illusion om att vissa daterade objekt är tidigare eller senare än andra. Dock finns det en anledning till att C-14 värden kalibreras och den vidd på flera hundra år som denna process genererar även vid 1 sigma ligger i metodens natur och kan inte bortförklaras. Många mellan-neolitiska dateringar saknar dessutom tillförlitlig kontext eller är svårtolkade med tanke på reservoareffekter (jfr. Persson 1997:384f; Sjögren 2003:104).

Traditionellt har man gärna velat se TRB, STR och GRK's olika materiella uppsättningar som indikation på skilda etniska grupper med olika traditioner, näringsfång och ideologi (Wyszomirska 1984, Knutsson 1995:197, jfr. Malmer 2002, Larsson 2004). Resonemanget baseras på olikheter i keramisk form och stil, gravskick samt på rumslig utbredning och val av boplatzlågen och näringsfång. Spår från GRK tenderar exempelvis att vara kustbundna medan spår av STR vanligtvis återfinns i inlandet. Det finns dock en hel del undantag från denna generella tendens. STR-material återfinns bland annat i gropkeramiska sammanhang vid kusten i Mälardalen, Skåne och på Gotland (Browall 1991, Persson 1998). Att enbart utgå från närvaro av ledartefakter är dock inte helt oproblematiskt och ge en missvisande bild av komplexens inbördes relationer. Lars Bägerfeldt (1992) argumenterar exempelvis för tanken att samma människor som nyttjade kustplatserna för fiske och tranframställning även ligger bakom några av de svårdefinierade inlandsboplatserna från mellan-neolitikum. Anders Carlsson (1998:47ff) och Alex Gill (2003:109, 129f, 219ff) är inne på liknande spår och vill se det kustbundna gropkeramiska materialet som resultatet av speciella dryckes- och matcermonier utförda av individer inom

1) Hinsch (1955:100-4) resonerar i termer av avneolitisering på grund av olyckliga fluktuationer i klimatet, medan andra (Stenbäck 2003, Larsson 2003) spekulerar i en frivillig återgång till ett mytologiskt förflutet som fångstfolk. Bilden av GRK som renodlat fångstfolk har dock nyanserats på senare tid och GRK karakteriseras snarare som en blandekonomi med inslag av sälfångst, jakt, fiske och tamdjurshållning (svin och får) samt viss odling (Welinder 1998:183, Strinnholm 2001, Segerberg 1999:19).

TRB. Ett starkt argument mot idén om att kustboplatserna endast var säsongsvisa är dock de många isotopanalyser av människoben från Åland och Gotland vilka visar på en huvudsakligen marin diet (Eriksson 2004, Ahlström 1998). Sammanfattningsvis finner vi att sammansättningen av försörjningsekonomi och gravskick varierar både över tid och mellan olika regioner. I vissa fall överensstämmer det med den generella bilden av de olika materiella komplexen, men likväl kan det ibland vara lika mycket som skiljer två GRK platser från varandra som mellan STR och GRK. Att ledartefakterna är osäkra som etniska markörer och att de olika komplexen representeras av ganska olika lämningar (gravar, boplatser, lösfynd) gör att det på många vis är orimligt att ställa de olika komplexen mot varandra som homogena enheter och att därmed låsa tolkningen vid alltför generella referensramar.

Hybrider, trådar och fibrer

Att mellanneolitikum skulle vara mer socialt heterogent än exempelvis tidigneolitikum eller senneolitikum är egentligen en tveksam utgångspunkt. Det synsättet är snarare ett resultat av en forskningstradition baserad på en förenklad samhällsteori där materiell kultur likställs med etnicitet. De senaste decenniernas diskussion kring mellanneolitikum har även påvisat att de olika komplexen delar många överskridande element med varandra (Granér & Larsson 2004). Det är egentligen inget att förvånas över. Den klassiska fiktionen om enhetliga kulturgrupper som utvecklas på egen hand eller influerar/s av andra närliggande kulturer är enkel och behändig, men knappast speciellt övertygande. Oavsett om den 'enande' faktorn är ett politiskt system, religion, etnicitet, språk eller regionalt territorie, är det i vilket fall en kraftig förenkling av normal social mångfald. Sådana generaliseringar hjälper oss knappast att begripa hur objekt och tankegoods sprids eller upphör att brukas. I arkeologi brukar man traditionellt beskriva kulturutbyte i termer av ackulturation- och transkulturationsprocesser. Ackulturation är trots kraftig kritik fortfarande ett klassiskt begrepp för att beskriva hur en grupp övertar eller tvingas att överta en annans grupps seder och bruk (Kaliff & Sundquist 2004). Det är dock tveksamt om sådana enkla överföringar skulle kunna vara möjliga utan förvecklingar. Olika transkulturationsprocesser där två eller flera kulturkomplex ömsesidigt påverkar varandra är kanske en bättre modell, speciellt om man tar hänsyn till att överföringen inte behöver tas emot som ett paket utan kan omvärderas, missförstås, omtolkas, anpassas etc (Kristiansen & Larsson 2005). Problemet med dessa bägge modeller är dock (förutom att de egentligen inte förklarar något) att de utgår från ett kulturhistoriskt perspektiv där de inblandade parterna ses som homogena enheter med distinkt kultur och traditioner. I samhällsteoretiska sammanhang har man i dag generellt övergett dessa statiska modeller och diskuterar istället kulturer, etniska grupper och stater som *hybrider* uppbyggda kring element av olika ursprung. Hybriditetsperspektivet betonar att kulturer inte är homogena utan består av många olika fraktioner och individer som baserar sin etnicitet, erfarenhet och identitet på olika grunder. Kulturteoretikern Homi Bhabha (1994) menar exempelvis att det är omöjligt att tala om essentialism och enhetlighet i en ursprungskultur

eftersom alla kulturformer befinner sig i en pågående hybridiseringsprocess. Varken nationalstater eller etniska/kulturellt kollektiv har något klart definierat ursprung eller kärna och man kan därför inte ur ett möte mellan två kulturer skilja ut en uppsättning praktikers ursprung och ur detta härleda ett tredje (Bhabha 1990:210). Hybridisering betyder med andra ord inte att olika kulturella element integreras i nya varianter utan att det snarare rör sig om en kontinuerlig process bestående av en mängd småskaliga förskjutningar och förändringar av etablerade praktiker. Vissa av dessa 'mutationer' kan av olika anledningar visa sig avgörande och livskraftiga, medan andra får mindre eller ingen alls betydelse. Tillfällen när grupper eller individer möts och interagerar beskriver Bhabha i termer av ett virtuellt 'tredje rum' där historieuppfattningar och normer upphävs och där nya auktoritetsstrukturer och initiativ inrättas, vilka inte direkt kan härledas ur individernas kulturella ursprung. Enligt Bhabha förändras spelreglerna (kulturella normer, fantasier etc) i detta tredje rum. Vissa av de kulturella koderna och referenserna som är basen för t ex kulturell identitet är ibland inkommensurabla vilket skapar spänningar, konflikter och missförstånd och som kan innebära en möjlighet till nya former och handlingar (1994:218). Kort uttryck kan Bhabhas argument sammanfattas som en kritik av begreppet multikulturalism eftersom social förändring alltid är en närvarande möjlighet som inte kan förklaras med (eller kräver) impulser 'utifrån'. Bhabhas tankegångar har uppenbarligen stor relevans för den mellanneolitiska sociala situationen, men den innebär att vissa omhuldade teman som 'kulturdualism' och kulturgrupper måste överges för en friare och mindre generell diskussion kring materialet.

Utifrån ett hybridperspektiv blir det exempelvis meningslöst att föra diskussionen med utgångspunkt i att de olika mellanneolitiska materiella komplexen sammanfaller med etniska eller sociala grupper. Det finns uppenbarligen både skiljande och förenande aspekter i materialet, men för att utveckla dessa i en fördjupad analys måste sannolikt de regionala och etniska dimensionerna nedtonas för att istället understryka de spår av olika handlingar och praktiker vi faktiskt kan härleda ur varje enskild lokal. Ett material och vissa ledartefakter är visserligen viktiga aspekter att ta hänsyn till, ibland kan exempelvis keramikdekor reflektera både individuell och kollektiv stil, men det är inget vi kan ta för givet (Fahlander 2001). Ett sätt att komma vidare i frågan är att inte låsa spåren av mellanneolitisk praktik i etniska eller kulturhistoriska fällor utan istället utifrån ett mikroarkeologiskt perspektiv diskutera de materiella spåren som resultat av handlingar som utförts på en lokal (Cornell & Fahlander 2002, Fahlander 2003). Handlingar i sig kan vara delvis medvetna, ibland individuellt motiverade, och i vissa fall strukturellt lästa av rituellt karaktär. Genom att betona handlingen när vi både det kulturellt normativa och det överskridande och individuella. Att bedöma vad som kan karakteriseras som vad är en fråga för själva analysen. Vi kan ta hjälp av metaforerna fibrer och trådar för att förtydliga resonemanget. Olika individuella handlingar, exempelvis hur man bygger ett hus eller disponerar rummet, sätt att tillverka och använda keramik eller stenredskap kan sägas motsvara fibrerna i en tråd. Vissa av dessa fibrer är snarlika och delas av de olika mellanneolitiska komplexen,

medan andra varierar över tid och rum. Det vi söker med en sådan analys är kluster av olika fibrer (handlingar) som på vissa platser verkar förekomma tillsammans; de är delvis sammantvinnade och utgör ett sammanhang som vi kan illustrera med metaforen tråd. Poängen med detta resonemang är att trådens 'enhet' inte ligger i att någon fiber genomlöper hela dess längd utan genom att många fibrer går omlott. Fibrerna och trådarna har olika utsträckning i tid och rum där vissa praktiker är gemensamma för långa tidsrymder, medan andra är mer kortvariga eller lokala. Resultatet av en sådan analys är olika typer av sammanhang vilka kan stämma väl överens med materiella och etniska komplex som TRB, STR och GRK. Vi kommer dock sannolikt även att upptäcka att dessa uppvisar varierade grad av 'inomkulturell' variation och förändring över tid samtidigt som nya och överskridande formationer kommer att utkristallisera sig. För att föra en sådan diskussion måste vi gå in i detalj och diskutera lokala material utifrån dess relationer i tid och rum utan regionala jämförelser eller kulturhistoriska generaliseringar. Det 'stora' finns alltid representerat i det 'lilla' och en analys av en större region ger inte nödvändigtvis oss mer kunskap; snarare tenderar alltför vidlyftiga studier att maskera och osynliggöra intressanta undantag och likheter (Fahlander 2003, jfr. Larsson 2003:68).

Mellan livet och döden: sociala aspekter av gravar

Ett problem med den 'mellanneolitiska röran' är att vi har endast en begränsad uppfattning om hur livet under mellanneolitikum var strukturerat. Mellanneolitiska bostadshus är inte många och de som finns är ofta tveksamt daterade via fyndsammanhang eller rumslig relation till daterade anläggningar (Larsson 1989:65ff, Carlsson 1998:65, jfr. Björck 1998, Ranta 2002, Andersson, M 2004). Vi har med andra ord dålig uppfattning om hur man levde och organiserade rummet under mellanneolitikum. Vad vi däremot har information om är gravskicket. En anledning till den mellanneolitiska förvirringen är att man inte tillräckligt uppmärksammat att det i stora drag rör sig om skillnader i gravskick vilket inte direkt kan överföras till sociala eller etniska distinktioner. Vid ett första påseende skiljer sig hanteringen av döda relativt mycket åt mellan GRK, STR och TRB. I det sistnämnda dominerar kollektivgravskicket i gånggrifter även om enskilda flatmarksgravar inte är ovanliga. GRK-gravar ser ganska olika ut på olika platser och omfattar allt från enkla gropar till stensatta flatmarksgravar. STR-gravar förekommer både som mindre ansamlingar av flatmarksgravar till ett mer eller mindre strikt organiserade linjegravfält.² Förutom den uppenbara distinktionen mellan kollektiva och individuella gravar, skiljer sig även innehållet mellan olika gravtyper markant samtidigt som de delar vissa element (fibrer). Om vi bortser från förekomst av ledartefakter i gravarna är skillnaderna ibland lika stora inom komplexen som mellan exempelvis STR och GRK. Vad dessa

2) Diskussionen kring STR har länge dominerats av Mats Malmers (1962, 2002) kategoriska syn på materialet och det är viktigt att påpeka att det endast finns ett fåtal bevarade skelett från STR-gravar, vilket gör generella påståenden om strikta köns- och åldersdistinktioner absurda. Att STR gravar i huvudsak skulle vara organiserade som linjegravfält med individer placerade i hockerställning håller heller inte skott vid närmare granskning.

skillnader i gravpraktik har för relation till samhället är en fråga som är svår att besvara generellt; det finns ingen given metod eller teori att använda. Man kan emellertid urskilja två huvudriktningar inom gravarkeologin: en *social* som diskuterar individen, social identitet, genus, sociala relationer och hierarkier samt en *existentiell* som i högre grad betonar eskatologiska dimensioner som trosuppfattning, ritual, död, kosmologi, religion, kult och minne).

Den sociala riktningen inom gravarkeologin förknippas ofta med processuell epistemologi och den så kallade Saxe-Binford metoden, men är i stora drag fortfarande vanligt även i post-processuella, tolkande arkeologier. Grundtanken i det sociala perspektivet är att ur relationer mellan olika aspekter i gravarna och de begravda individerna försöka rekonstruera hur samhället var strukturerat. Trots sin popularitet finns det dock många invändningar mot ett sådant postulerat samband mellan den begravde och gravens utformning: Vems identitet är det som representeras? Är det den dödes egen uppfattning om sin identitet? Eller är det den som individen tillskrivits av en grupp? Hur gör man när olika individer inom en grupp är oense om en persons identitet och status? Är det alltid identiteten vid individens död som räknas eller är det en 'sammanfattning' av personens liv? Den döde begraver ju inte sig själv och har sannolikt bara i undantagsfall något inflytande över vad som händer efter döden. Vissa arkeologer har därför menat att vad vi ser avspeglas i en grav är den dödes familj med den implicita tanken att det är familjemedlemmarna som bestämmer gravritualens utformning (t ex: Christlein 1973, Houby-Nielsen 1995:145). Vad som menas med familj i detta sammanhang är ofta outtalat, men man verkar förutsätta att det moderna familjebegreppet är giltigt även i förhistoriska sammanhang (jfr. Gerstel 1993:223).

Denna problematik kring representation utgjorde huvudmålet för de neomarxistiska postprocessuella arkeologernas kritik under början av 1980-talet. Man hävdade att gravarnas organisation knappast kan sägas spegla ett levande samhälle och pekade på hur begravingar medvetet kan användas för att dölja sakernas egentliga tillstånd. Maurice Bloch (1982:218) påtalade exempelvis begravingarnas potentiella subversiva möjligheter; att begravingen kan utnyttjas för att dölja social ojämlikhet likaväl som att betona den (jfr. Okely 1979:86; Morris 1998:107). Döden som arena för förhandling är ett signum för den post-processuella arkeologin som gärna hänvisar till exempel från etnologi och antropologi (ex: Helander 1988). Precis som med all etnografisk och antropologisk data finns det dock undantag och variation både inom och mellan olika etniska eller regionala grupper och vi får knappast någon hjälp av dessa utöver insikten att gravar kan fylla många ändamål förutom att göra sig av med döda kroppar (Huntington & Metcalf 1991, Fahlander 2004). Möjligtvis kan man misstänka att det historiematerialistiska perspektivet tenderar att överdriva gravritualens betydelse för samhället. Varför skulle just graven och begravningsakten vara en primär arena för förhandling eller konflikt? (jfr. Tarlow 1992). Ett ytterligare problem med sociala analyser av gravar gäller omfattningen och ramarna för analysen.

Det är hart när omöjligt att veta om ett gravfält representerar samtliga kategorier i en social konstellation eller om olika kategorier av människor begravts på olika platser. Det är bara i mycket speciella fall som vi har tillgång till en hel populations gravar under någon period. Vissa individer har kanske inte begravts alls eller på ett sätt som inte lämnat spår efter sig. På grund av denna ovisshet menar många att för att kunna analysera sociala distinktioner i ett gravmaterial måste den knytas samman med motsvarande boplotsdata för att bli hållbar (Hodder 1987:144; jfr. Sestieri 1992:19). Tanken är på det hela taget god, men är naturligtvis inte realistisk vid närmare granskning eftersom den utgår från att någon slags helhet går att fånga arkeologiskt, vilket knappt är möjligt ens i nu levande samhällen, samtidigt som det bara är i undantagsfall vi kan med säkerhet förutsätta en samtidighet mellan ett antal gravar och en boplotsyta.

Handlingar, ritualer och eskatologiska aspekter av gravar

Det sociala perspektivet på gravar motställs ibland ett angreppssätt som betonar religiösa, rituella eller eskatologiska dimensioner av graven och gravläggningen. I Skandinavien har detta perspektiv vunnit stort genomslag sedan slutet av 1980-talet (e.g. Kaliff 1992:9 Lagerlöf 1991, Artelius 2000, Theliander 2005). Ian Morris (1992:1f) formulerar det hela koncist: "A burial is a part of a funeral, and a funeral is a part of a set of rituals by which the living deal with death." Han menar att ritualer ibland kan reflektera en verklighet, men att de generellt sett har lite med sociala aspekter att göra. Ritualer menar han bör snarast analyseras som religiös föreställning. Att många arkeologer vill se gravar primärt som källa till förhistorisk religion har säkert att göra med ett avståndstagande från den processuella arkeologins antihumanistiska strukturfunktionalistiska idiom. Frågan är dock om sociala och rituella dimensioner av gravar och gravskick går att särskilja eller ens tas för givna? Är de processer och handlingar som utförs i samband med döda kroppar nödvändigtvis alltid något som vi bör förknippa med ritual eller något utöver det vardagliga? André (2002:299) har nyligen diskuterat problem med ritualbegreppet i arkeologi och menar att det föreligger en stor risk i att fokusera på ritual som fält då det tenderar att begränsa analysen. Han påpekar även att begreppen ritual, religion och myt ofta laddas med ett västerländskt och kristet betydelseinnehåll som inte nödvändigtvis är relevant i icke-institutionaliserade förhistoriska kontexter. Richard Bradley (2005) har på liknande vis nyligen kritiserat arkeologers tendens att vilja skilja ut rituella och profana kontexter och menar att vi är blinda för alla sammanhang där de uppträder tillsammans (jfr. Gill 2003:79). Utifrån ett antal skilda exempel från olika regioner och tidsperioder i Europa pekar han på hur sammanflätade de är i många kontexter. Även om sekulariseringen medfört att den bipolära uppdelningen mellan kristet och profant i vårt eget samhälle har lösts upp en aning, är ändå tanken om avgränsade rum (och ibland tid) för ritual fortfarande förhärskande inom arkeologin. Bradleys kritik och påpekanden skall dock inte överdrivas till den grad att begreppen upplöses helt; säkerligen har man i förhistorien varit medveten om vad som passar och vad som

inte passar i olika sammanhang. Den viktiga lärdomen av Bradleys exempel är dock att gränsen mellan det rituella och profana inte behöver vara *rumslig*.

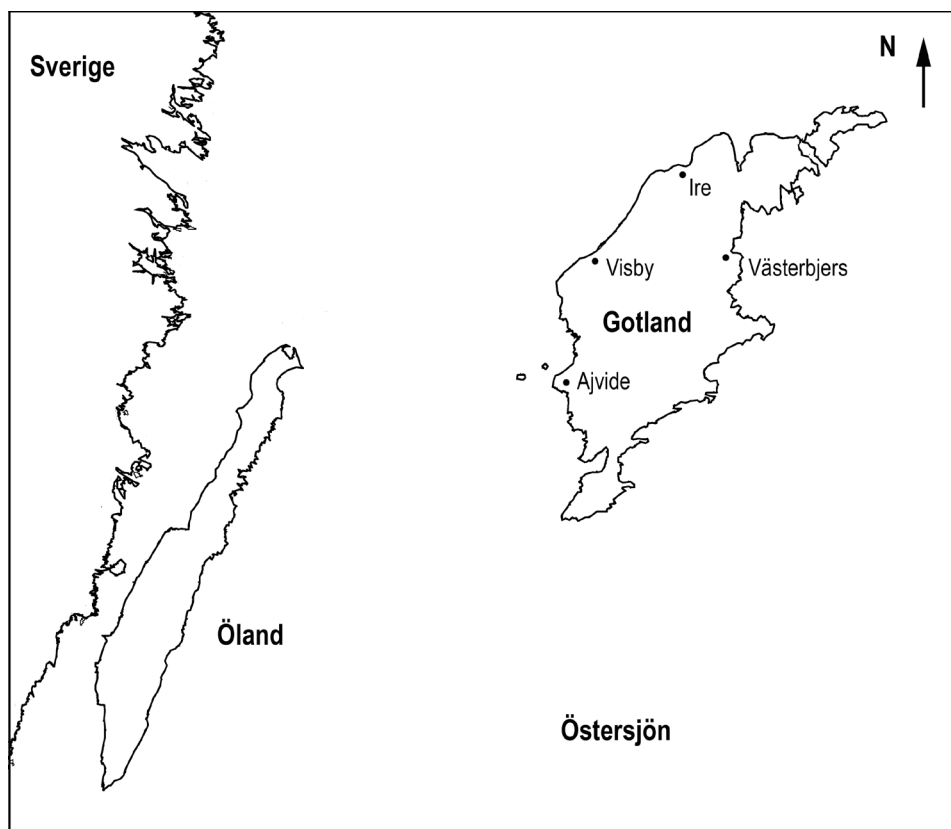
Det är uppenbart att det finns problem och möjligheter med både de sociala och de eskatologiska perspektiven på gravar. Att ställa perspektiven mot varandra under förvändningen att valet av angreppssätt är fritt är varken hållbart eller speciellt fruktbart. Vi kan aldrig förutsätta vad en specifik grav eller gravfält representerar; det är snarare en grundläggande fråga för varje enskild arkeologisk analys. Vissa gravar innehåller inte någon information alls om exempelvis eskatologiska föreställningar, på samma vis som andra saknar information om kön- och genusrelationer. Ellen-Jane Pader (1982) var tidigt ute med att påpeka att gravar knappast kan sägas representera endast en dimension och menade att gravskick måste analyseras multidimensionellt. Liknande tankegångar har nyligen framförts av Tore Artelius och Fredrik Svanberg (2005) vilka förespråkar ett holistiskt perspektiv på gravar. Det är naturligtvis sant att en grav ofta rymmer många aspekter av samhället, men det är tveksamt att försöka sig på en helhetssyn med ambitionen att täcka in allt i en och samma analys. Risken är uppenbar att analysen blir tandlös och alltför allmängiltig. Ett mer pragmatiskt sätt att undvika att låsa tolkningen vid en rituell eller en social analys är att istället se graven som ett resultat av utförda praktiker. Ritualer är i grunden inget annat än olika typer av formaliserad praktik, men genom att inte förutsätta alla de strukturella postulat kring hur ritualer generellt utförs och går till, behöver inte analysen begränsas från början. En studie av de praktiker som utförts i samband med begravningar behöver heller inte i första hand utreda om vissa handlingar är socialt eller eskatologiskt konstituerade eftersom dessa frågor ligger på en högre nivå i tolkningen.

Oavsett vilka dimensioner av en given gravpraktik man vill framhålla kan ändå problematiken kokas ned till två primära frågeställningar: På vilka sätt är den begravde individen relaterad till gravens innehåll och konstruktion samt hur synkron variation förhåller sig till diakron förändring. En viktig fråga i detta sammanhang är naturligtvis vem som utför begravningens olika moment (Fahlander 2003; jfr Gansum 2002: 252). Praxis inom detta område varierar naturligtvis från ren improvisation till institutionaliserade element beroende på varierade materiella och tekniska möjligheter. Är hela gruppen med vid begravningen, eller bara vissa? Om inte hela populationen är engagerad, hur är grupperna sammansatta? Vilka vet hur en begravning går till och hur tillgänglig är informationen? Dessa frågor är viktiga att beakta eftersom ingenting kan sägas vara givet. För att komma åt dessa frågeställningar måste analysen utföras i tillräcklig detalj för att få en uppfattning om under vilka omständigheter graven konstruerats samt en relativ kronologi för att kunna särskilja synkron från diakron variabilitet (jfr. Chapman 2000, Müller 2002). Följande fallstudie av de mellaneneolitiska gravarna i Ajvide/Ekstad socken på Gotland är ett försök i sådan anda, vilket förhoppningsvis kan bidra till en mer nyanserad bild av GRK-komplexets interna diversitet och utveckling samt kanske även en antydan om dess relationer till övriga materiella komplex under mellaneneolitikum i Sydskandinavien.

Bland döda kroppar och gropar på Ajvide

Det gropkeramiska materialet på Gotland är speciellt och utmärker sig delvis från liknande material från exempelvis Mälardalen och Västkusten. Det som framförallt kännetecknar det gotländska materialet är att den kalkrika jordmånen gjort att osteologiskt material är synnerligen välbevarat. Förutom enstaka och små kluster av gravar finns det tre större ansamlingar av mellanneolitiska gravar i Visby, Västerbjers och Ajvide (Janzon 1974, Burenhult 2002). Den sistnämnda lokalen är den största och överlägset bäst dokumenterade och därmed en naturlig utgångspunkt för en diskussion kring det gotländska gropkeramiska komplexet. Gravarna på Ajvide i Eksta socken upptäcktes 1922, men har främst grävts ut via projekt- och seminariegrävningar sedan 1980-talet (Österholm 1989:85). Platsen ligger idag i ängsmark som under mellanneolitikum var ett strandnära område där gravar varvas med kulturlager, en mängd stolphål, gropar och andra anläggningar. Enligt utgrävningarna är det ibland osäkert vad som till hör vad, men man anser att det rör sig om två olika faser under neolitikum där kulturlagret i stort tillkommer mellan 3000-2750 BC och att gravarna, som ofta skär igenom kulturlagret, är i huvudsak anlagda efteråt (Burenhult 1997a:19; 1997b:52f; 2002; Fahlander 2003:87ff). Den allmänna hypotesen är att

Figur 2. Karta över Gotland med Ajvide och övriga nämnda lokaler markerade.

bodde nere vid stranden och begravnade sina döda högre upp på en tidigare använd yta (Taffinder 1998:99). Att gravarna är grävda genom ett kulturlager är viktigt eftersom det innebär att de spår av andra aktiviteter förutom begravningsarna på Ajvide inte nödvändigtvis behöver vara relaterade. För närvarande är 75 gravliknande enheter registrerade vilket inkluderar åtta så kallade kenotafer, samt en koncentration av spridda ben (grav 72). 62 av gravarna är publicerade (Burenhult 2002) medan de 13 senaste endast är summariskt beskrivna i rapportform (Ajvide hemsida). I de flesta gravarna på Ajvide har den döde placerats liggande på rygg i en långsmal oval grop, men det finns ett antal undantag: Fyra individer har exempelvis bedömts ligga i hockerställning (främst barn) och sex gravar innehåller fler än en individ. Gravarna är tillsynes oorganiserat placerade i generell öst-västlig eller nord-sydlig riktning med vissa undantag. Iögonfallande är exempelvis de överlappande gravar i norra delen där en rad nord-sydligt orienterade gravar (1, 4, 6, 11, 15) naggats i kanten av en öst-västlig rad gravar (2, 7, 13, 14). Dessa så kallade T-gravar är uppenbarligen medvetet anlagda och är unika för Ajvide. Demografiskt sett ser Ajvide ut att representera en normalfördelad grupp. Där det är möjligt har 22 individer bedömts vara män och 19 kvinnor. 17 individer är under 14 år och förhållandet mellan barn och vuxna är 1:3, en ganska hög siffra som snarare brukar återfinnas hos bofasta jordbrukande grupper år och förhållandet mellan barn och vuxna är 1:3, en ganska hög siffra som snarare brukar återfinnas hos bofasta jordbrukande grupper.

På Ajvide har det utförts ett mindre antal C14- analyser av människa, gris, säl och igelkott mm från både gravar och kulturlager. Generellt sett indikerar dateringarna att majoriteten av gravarna är anlagda mellan ca 3100-2450 BC (1 sigma).³ Räkner vi med en maximal bruksperiod på 550 år får vi i genomsnitt ca 1 begravning vart åttonde år. Antalet generationer för det aktuella tidsspännet ligger runt ca 18 vilket skulle ge en gruppstorlek på ca 4 individer. Dessa siffror är knappast hållbara vilket indikerar att brukstiden antingen varit mindre än 550 år eller att man begravt döda på Ajvide under olika faser snarare än kontinuerligt. Det är naturligtvis alltför många osäkra variabler för att det skall vara meningsfullt att fortsätta räkneexercisen, men övningen visar ändå på att gravarna på Ajvide sannolikt inte utgör ett gravfält i traditionell mening med ett kontinuerligt bruk av en och samma grupp människor.

Även om C14-analyserna inte är tillräcklig noggranna för att urskilja några tidiga från senare gravar på Ajvide kan vi ändå med hjälp av olika egenskaper i gravkonstruktion och gravinnehåll sluta oss till en relativ kronologi över gravarna utbredning.

---

3) Ett speciellt problem som uppmärksammas är den så kallade reservoareffekten som kan ge missvisande dateringar från individer som huvudsakligen baserat sitt födointag på marin diet. Possnert (2002:169-72) uppskattar reservoareffekten till ca 200 år för individerna på Ajvide. Uppskattningen bygger på analyser av både havs- och landlevande djur från vissa speciella gravar (2 och 29). Att något inte riktigt stämmer med dessa uppskattningar framgår av det märkliga resultat där exempelvis grav 2 som stratigrafiskt verkar ha grävts igenom grav 1 skulle enligt C14-dateringen vara betydligt äldre än den tidigare. Gunilla Eriksson har emellertid nyligen analyserat ett större antal mellanneolitiska gravar på Gotland och kommit fram till en avsevärt mindre reservoareffekt på 70+/-40år (Eriksson 2004).

Sammantaget går det att urskilja minst tre olika kluster av gravar på Ajvide vilka grovt kan uppdelas rumsligt (norr - söder - mitten). Det visar sig exempelvis att gravarna i norr har ojämförligt högre variabilitet i gravkonstruktion samt större antal olika typer av artefakter (NAT-värde). Här återfinns de extremt långa gravarna (>2.5m) samt de längsta och äldsta individerna. Det finns även vissa materialkategorier, olika typer av stenverktyg (förutom flinta), fiskeredskap (flöten, harpuner, metkrokar) samt färgad jord/ockra, som generellt sett bara återfinns i denna del. Sältänder, som förekommer i 30 % av gravarna är påtagligt mer frekvent förekommande i de norra och södra gravarna. De gravliknande groparna utan mänskliga ben (så kallade kenotafer) återfinns enbart i den norra delen av Ajvide, medan dubbel- och trippelgravar endast återfinns i den mellersta delen. Att de gravliknande groparna är ett slags kenotafer är uppenbart eftersom de delar i stort sett samma egenskaper i gropkonstruktion och innehåll som de andra gravarna förutom att de saknar ben från människa. Det har spekulerats om dessa tomma gravar är ett tecken på postdepositionala manipulationer, det vill säga att man plockat upp benen efter att mjukvävnaden förmultnat. Detta kan dock avskrivas. Det finns inga som helst ben kvar i groparna, man borde rimligtvis kunna räkna med att åtminstone några tå- och fingerben skulle finnas kvar i gropen, men det viktigaste argumentet är att olika attribut som tillhör personlig utsmyckning (tandpärlor, rörben bärnsten etc) till skillnad från medvetet nedlagda 'gravgåvor' inte återfinns i någon av kenotaferna. Det verkar uppenbart att dessa gravliknande gropar aldrig innehållit någon mänsklig individ. Dock finns flera andra fall av postdepositionella aktiviteter på Ajvide. Fler gravar är störda på olika sätt, bland annat saknar nio individer kranier (Burenhult 1997b:60) och vissa gravar innehåller bara delar av skelett. Det finns även ett område med spridda ben av minst tre individer som inte verkar härstamma från någon begravning i grop (grav 72). Helena Andersson (2004:6f) har noterat hur Janzon (1974) Österholm (1989) och Burenhult (2002) har en tendens att tolka störda och inkompleta gravar som skadade av framförallt det moderna jordbruket. Det får nog avgöras i fall till fall vad som är recenta skador eller postdepositionella effekter, men det är intressant att notera att samtliga tydliga exempel på sådana aktiviteter (vanligtvis saknat kranium) återfinns i norra delen (4, 6, 17, 25, 34, 37). Grav 6 framstår här som ett specialfall som verkligen utmanar våra föreställningar om vad som är rimligt att göra med döda kroppar. Skallen har grävts upp efter det att kroppen förmultnat varpå tänderna avlägsnats för att sedan 'återbegravas' i anatomiskt riktig ordning – med undantag av ett par tänder som bytts ut mot djurtänder (fig.3).

En ytterligare intressant rumslig aspekt gäller gravarnas orientering. Generellt sett finns det två allmänna orienteringar för gravarna (gropens orientering, ej individernas); antingen öst-västlig eller nord-sydlig. Denna variation i gravskicket har tolkats som två olika faser av nyttjande eller som gravar från två av varandra oberoende grupper. Det är dock värt att påpeka att det inte finns någon signifikant skillnad mellan nord-sydliga och öst-västliga gravar vare sig i konstruktion eller i dess innehåll. I den norra delen är samtliga gravar i nord-sydlig riktning om man undantar de överlappande 'T-

Figur 3. Grav nr 6. Skallen har grävts upp efter att all mjukvävnad förmultnat varpå tänderna 'återbegravts' i anatomisk ordning med undantag av ett par som ersatts med djurtänder (Foto från CD som medföljer Burenhult 2002).

gravarna'. Inga av de öst-västligt orienterade gravarna är kenotafer. Vi finner även en skillnad mellan norr till söder där de öst-västliga gravarna gradvis ökar i omfattning för att i södra delen övervägande vara anlagda i den riktningen. Vi kan även notera att riktningen på gravarna i mellandelen verkar mindre betydelsefull. Gravarna 28, 36, 29, 23, 35 är exempelvis snarare runda än ovala vilket annars mest förekommer i barngravarna. Även här kan vi se hur praktiker från det nordliga klustret tunnas ur på mellandelen för att sedan bli diffus och mångtydig bland de sydliga gravarna.

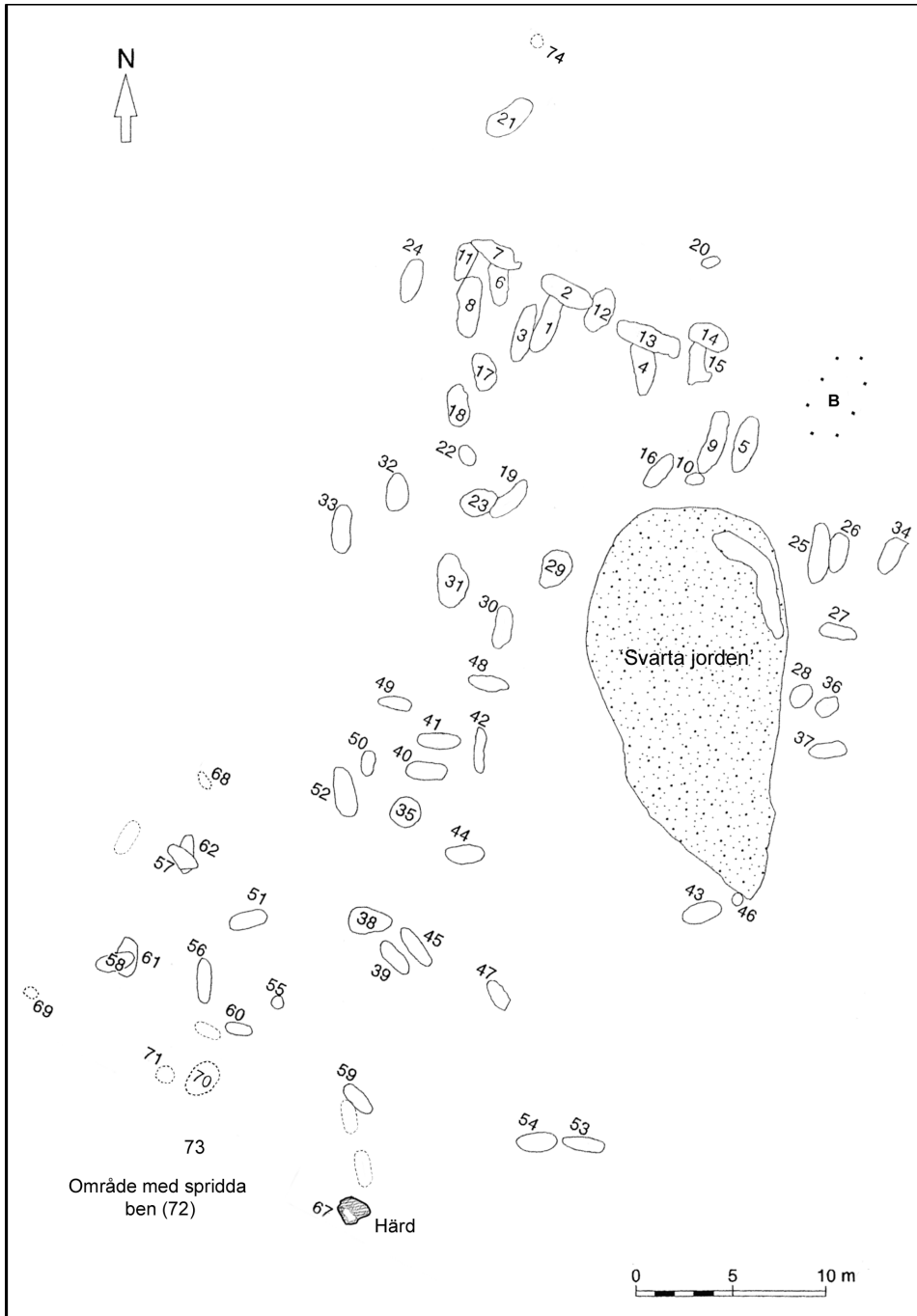
Det finns inga klara korrelationer mellan gravarnas olika attribut och den gravlagdas ålder eller kön (varken på Ajvide som helhet eller inom varje kluster). Yxor, fiskekrokar, harpuner mm återfinns i både gravar av män och kvinnor, små barn och gamla. Detta kan tolkas som att innehållet i gravarna inte främst reflekterar den dödes identitet utan snarare består av depositioner gjorda av de närvarande vid gravläggningen. Inte heller kroppslängd och kön verkar ha någon social signifikans förutom att gravlagda individer från den äldsta fasen generellt sett var längre och hade högre genomsnittsålder (barn under 10 år är jämt fördelade över hela området). Det verkar med andra ord troligt att de tre olika klustren av gravar representerar rituellt förändring över tid, snarare än sociala distinktioner. De tidigaste gravarna verkar generellt ha anlagts i områdets norra del för att sedan fortsätta söderut med vissa undantag. Sammantaget verkar Ajvide ha använts under minst tre urskiljbara faser, vilka grovt kan uppdelas rumsligt. Gravklustret i norra delen utgör första fasen, vilken följer vattnets tillbakagång till att omfatta mellersta delen, medan de sist anlagda gravarna och koncentrationen av spridda ben återfinns i söder. Utifrån denna grova horisontala stratigrafi kan flera intressanta förändringar över tid observeras i synen på döden och döda kroppar.

Rituell och social variation i Ajvide

Den rumsliga horisonten ger ingen information om huruvida Ajvide används för begravningar av olika grupper under olika perioder eller hur lång tid som förflutit mellan de olika faserna. Den horisontella stratigrafien ger dock en relativ kronologi och en tidshorisont där vi kan jämföra likheter och skillnader i gravpraktik över tid (hur olika fibrer förändras, avbryts eller ingår i nya konstellationer). Betydelsen och den faktiska innebörden av dessa förändringar är naturligtvis en tolkningsfråga men ett tänkbart scenario kan se ut på följande vis:

Den första fasen av begravningar i den norra delen kan ses som en formeringsfas. I dessa gravar finner vi stor variabilitet i gravform och innehåll. Här finner vi samtliga 'kenotafer', de extremt långa gravarna (2.5-4 m), de flesta manipulerade kropparna, samt de så kallade T-gravarna. Detta skulle kunna tolkas som att ritualer visserligen var viktiga (gropens form och orientering, samt rikligt och varierat gravinnehåll), men inte speciellt strikt formulerade (vag normativitet). Att delar av vissa döda grävs upp och manipuleras samt att även den frånvarande kroppen kräver begravningsritual på samma vis som de närvarande döda kan sammantaget tolkas som att den döda kroppen är traumatisk för de levande. Vi kan även se T-gravarna och den täta rumsliga koncentrationen av gravar i det norra klustret som tecken på att man på olika vis velat betona samhörighet eller närhet (jfr. Andersson, H. 2004).

Under den andra fasen sker flera viktiga förändringar i synen på döden och de döda. Det mest iögonfallande är att vi nu återfinner de döda begravda tillsammans i dubbel och trippelgravar. Gravarna med fler än en individ har ofta tolkats som att de döda på något vis även varit relaterade i livet (jfr. Malmer 2002:93). Förekomsten av dubbel- och trippelgravar kan dock likaväl uttryckas i termer av att mindre energi nedlagts i ritualen eftersom flera individer i detta område delar grav samt det vi kan kalla

Figur 4. Gravarna på Ajvide. De streckade gravarna (nr. 63-75) är ännu inte fullständigt publicerade och dess form, numrering och exakta placering är osäker. I området har även ett hundratal stolphål identifierats, inklusive en mindre byggnad (B), samt ett område med mycket svartfärgad jord. (Modifierad från Burenhult 2002, samt rapporter på Ajvides Hemsida).

'gravgåvor' är betydligt färre. Att man begraver döda i samma grop kan givetvis även förklaras med högre dödlighet eller att fler personer under denna fas dör samtidigt. Det är dock inte något troligt scenario eftersom vi redan i första fasen kan se ett antal kluster eller par av gravar (39-45, 40-41, 28-36, 5-9, 25-26, 53-54) vilka verkar ha anlagts samtidigt. Vi bör kanske snarare tolka dubbelgravarna som att den döda kroppen har avindividualiserats och att ritualen blivit mindre central. Det är bara de närvarande döda som begravs och de får bara i undantagsfall en egen grop. En orsak till dessa förändringar kan vara att individerna på Ajvide vid denna tid är pressade av olika anledningar och inte kan lägga ner samma energi i begravningsritualen som tidigare. Den tidigare strikta orienteringen av gravgropen löses även upp under denna fas (vilken sedan mynnar ut i en än mer diffus och varierad praktik under slutfasen i söder).

Den tredje fasen av begravningar omfattar den södra delen av området och kan sammanfattas som en normaliserings- eller konsolideringsfas. De flesta gravarna är 'normala' med liten variabilitet. Orienteringen av groparna är även mindre distinkt här och förhållandet mellan gravar med öst-västlig och nord-sydlig riktning är mindre jämn till fördel för de förstnämnda. Bristen på mönster och variation gör det svårt att tolka betydelsen av vare sig ritualer eller förhållande till döda kroppar. Ett intressant fenomen är dock de två fall av överlappande gravar som återfinns i sydväst. Gravarna är placerade tvärs över varandra på ett vis som klart skiljer dem från de andra överlappande T-gravar i norra delen. Denna praktik kan tolkas som ett misslyckat försök till återupprepning av norra delens praktiker, men istället för att betona samhörighet verkar överlappningen snarare vara medvetet destruktiv, och antyder en aggressiv relation till de tidigare döda. Det finns även andra nya fenomen som dyker upp i den södra delen, bland annat en grav i ett härdområde (grav 67) samt det tidigare nämnda området med spridda ben (grav 72). Spridda ben av människa under mellanneolitikum finns representerat även på andra GRK-lokaler (Samuelsson & Ytterberg 2003:243, Larsson 2006:63) och vissa kopplingar kan kanske även göras till de så kallade 'dödshusen' med fynd av benfragment och STR-material (Lindström & Boije 2000).

Dessa omständigheter kan eventuellt kopplas till en möjlig fjärde och sista fas av begravningar på Ajvide. Den representeras delvis av en ny sorts rumslighet som kan antydans i ett par möjliga linjer av gravar i nord-sydlig respektive öst-västlig riktning (se fig. 4). Den öst-västliga serien gravar (69, 58, 51, 44, 37) uppvisar i sig inte på några tydliga gemensamma attribut förutom den konsekventa orienteringen av gravarna. Gravarna i den nord-sydliga serien (47, 30, 19, 6, 21) har däremot generellt sett unga C14 värden och innehåller även artefakter som brukar räknas till STR snarare än GRK (Stridsyxia, lårbensformad slipsten). Det är möjligt att vi här ser effekter av olika möten med andra sociala konstellationer. Burenhult resonerar i termer av utbyte av artefakter med STR på fastlandet (1997b:65), men de nya varianterna i gravskicket som exempelvis gravar i linje antyder att relationerna varit betydande även på ett praktikplan. Denna nya rumslighet och tecken på aggressivitet kan tolkas som ett

övertagande av platsen av en generation som i mötet med andra traditioner resulterat i både missförstånd och konflikter vilket medfört nya hybrider och mutationer i gravskicket enligt det tredje rummets logik.

Sammanfattande diskussion

Ajvide är på många vis speciellt i jämförelse med andra samtida lokaler, men är ändå ett förhållandevis normalt material i omfång och innehåll. Det har dock visat sig vara fullt tillräckligt och utifrån detaljanalysen av Ajvide kan vi försöka dra ett antal slutsatser kring de berörda frågeställningarna i denna text. För det första är det uppenbart att vi under den tidsperiod på några hundra år som platsen använts för begravingar kan både identifiera en viss kontinuitet såväl som viss horisontell variabilitet. Förändringar över tid kan identifieras i både materiell uppsättning och i praktik och är ett starkt argument både mot en kulturhistorisk tolkning såväl som mot att analysera Ajvide som ett enhetligt gravfält. För det andra visar analysen att varken ett renodlat rituellt perspektiv eller ett socialt dito förmår att fånga komplexiteten i materialet. Ett socialt perspektiv av Saxe-Binford modell är meningslöst att tillämpa på Ajvide eftersom det är uppenbart att de begravdas kön, identitet eller status inte verkar ha haft någon avgörande betydelse för vare sig gravens utformning eller för gravinnehållet. En mer sannolik tolkning av materialet visar snarare att det var döden eller den döda kroppen i sig som krävde vissa ritualer och depositioner i gravarna. Det är även rimligt att anta att begravingarna i stort sannolikt var en kollektiv händelse med flera individer närvarande som gemensamt deponerade föremål i graven. Det skulle exempelvis bättre förklara varför vissa barn begravts med föremål de aldrig kunnat använda i livet. Den normalfördelade sammansättningen av kön- och ålderskategorier antyder även att detta var en plats för de flesta att begravas på och att ingen uppenbar rumslig åtskillnad mellan olika individer eller grupper har praktiserats. Även om Ajvidematerialet inte kan användas för att direkt spåra kroppsliga distinktioner eller hierarkier hos de levande verkar det däremot som att gravarna på Ajvide generellt sett representerar någon slags eskatologisk ideologi. Denna bör dock ha varit mycket skör och lättförändrad med tanke på de påvisade förändringarna över tid i ritualens betydelse och utformning mellan de olika faserna. Vi kan bara spekulera i hur dessa uppfattningar om livet efter döden kan ha sett ut: Exempelvis kan man ställa frågan om huruvida de döda tänktes leva i en skild dimension från de levande eller om en sådan gräns ibland kunde överskridas. Avsaknad av rumsliga avgränsningar mellan dagliga aktiviteter och begravingar kan tolkas som att förhållandet de döda och de levande inte primärt var binärt strukturerat. De olika postdepositionella manipulationerna av ben och gravar kan även ses som stöd för detta eftersom de både kan tolkas som ett sätt att 'störa' de döda i en annan dimension, men även som ett sätt att påverka dess möjligheter att 'agera' i de levandes värld.

Frågan om hur Ajvide förhåller sig till andra gropkeramiska lokaler och den mellan-neolitiska röran i stort kan utifrån detta exempel bara antyd. Det vore att grovt övervärdera materialets representativitet genom att dra några större växlar enbart utifrån en enda lokal analys. Samtidigt är det emellertid uppenbart att

liknande småskaliga analyser har mycket att tillföra debatten. På ett generellt plan verkar utvecklingen på Ajvide överensstämma relativt väl med allmänna bilden av mellanneolitikum: Den första fasens stora variabilitet i gravskick och ritual skulle kunna relateras till tankefiguren om GRK som utbrytargrupper ur TRB vilka av olika anledningar anammat en kustnära fångstekonomi. Det är dock högst tveksamt om det rör sig om en medveten återgång till en mytologiskt senmesolitisk tradition. Det finns förvisso vissa likheter i gravpraktik mellan Ajvide och andra senmesolitiska kustnära platser som exempelvis Skateholm (se Bäcklund Blank & Fahlander i denna volym). Helena Andersson (2004:9) har argumenterat att GRK's gravskick skulle ha varit inspirerat av det senneolitiska, och att de skillnader som finns kommer av man inte kom ihåg exakt hur man gjorde. Det är en intressant tanke, men knappast plausibel om man betänker det långa tidsspännet mellan dessa traditioner. Även om minnen och traditioner vara mycket långlivade, tenderar ursprungsminnen trots allt att bli alltmer mytologiska och diffusa redan efter ett par hundra år (Vansina 1965). I fallet med Ajvide och Skateholm kommer utan tvivel likheterna i gravskick av liknande försörjningssätt och livsstil snarare än på rituell kontinuitet.

Om vi ser till eventuella relationer mellan GRK och STR finner vi dem främst i de yngre gravarna på Ajvide. Det finns både spår av materiella element (stridsyxor i grav 62 och en lårbensformad slipsten i grav 19) och praktiker (gravar på linje), vilket antingen kan ses som en konsolideringsfas eller som indikation på mer intensiva relationer mellan individer från olika traditioner. Burenhult (1997b:65) och Malmer (2002) vill förklara materialet uteslutande i termer av utbyte eller handel av artefakter, men likheter även i praktik antyder att relationerna varit mer komplexa än så. Förekomsten av STR-material på Ajvide kan exempelvis ses som ett stöd för Granér & Larssons (2004) diskussion om den 'tredje gruppens' keramik, där de argumenterar för att individer från den ena traditionen kom att involveras i keramiktillverkningen i den andra av olika skäl. Det är fullt möjligt att ett möte mellan olika traditioner (GRK och STR) kan spåras i den möjliga fjärde fasen av begravningar där både hybrida såväl som nya praktiker kan skönjas. Exemplet Ajvide visar på att både variabilitet och förändring går att påvisa även lokalt som i viss mån överskrider olikheterna mellan de olika komplexen. Det går dock inte att ur endast ett exempel bringa större klarhet kring frågorna om kontinuitet, fångstfolk vs jordbrukare, externa kontakter och invandring eller lokal utveckling; till det behövs fler liknande mikroarkeologiska analyser av fler strategiskt utvalda lokaler.

Referenser

- Ahlström, T. 1998. Pitted-ware skeletons and boreal temperatures, *Lund archaeological review* 1997, pp. 37-48.
- Ajvide Hemsida. *Stenåldersboplatsen Ajvide, Gotland University*. [Elektronisk] Tillgänglig: <<http://www.hgo.se/ajvide>>. [2006-05-05].
- Andersson, Helena 2004. Vart tog benen vägen?, *Aktuell Arkeologi VIII*, pp. 5-19.
- Andersson, Magnus 2004. *Making place in the landscape: early and middle Neolithic societies in two west Scanian valleys*, Stockholm : Riksantikvarieämbetet.
- Andren, A. 2002. Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet, *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual*, (eds) Jennbert, K., Andrén, A & Raudvere, C), Lund: Nordic Academic Press, pp. 299-342.
- Artelius, Tore & Svanberg, Fredrik 2005. Dealing with Scandinavian burial ritual – An introduction, *Dealing with the dead: archaeological perspectives on prehistoric Scandinavian burial ritual*, Tore Artelius & Fredrik Svanberg (red), Stockholm: RAA, pp. 1-12.
- Artelius, Tore 2000. *Bortglömda föreställningar. Begravningsritual och begravningsplats i halländsk yngre järnålder*. Gotarc series B: 15/ RAA Ark. und. 36, Göteborg: Univ.
- Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Bhabha, Homi K. 1990. The Third Space – an interview with Homi Bhabha. Rutherford, Jonathan (ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart.
- Björck, N. 1998. *Fräkenrönningen - en "by" för 5000 år sedan*. Rapport – länsmuseet Gävleborg.
- Bloch, Maurice 1982. Death, Women and Power, *Death and the regeneration of life*, Eds: Parry, Jonathan P. & Bloch, Maurice, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 211-30.
- Bradley, Richard 2005. *Ritual and domestic life in prehistoric Europe*, London; New York: Routledge.
- Browall, H. 1991. Om förhållandet mellan trattbägarkultur och gropkeramisk kultur. *Västsvenska stenåldersstudier*. Red: Hans Browall, Per Persson & Karl-Göran Sjögren, Göteborg: Univ., pp. 111-42.
- Burenhult, Göran 1997a. Säljägare och svinherdar på Ajvide, *Ajvide och den moderna arkeologin*, Red: Göran Burenhult, Stockholm: Natur och kultur, pp. 15-21.
- Burenhult, Göran 1997b. Gravarnas vittnesbörd, *Ajvide och den moderna arkeologin*, Red: Göran Burenhult, Stockholm: Natur och kultur, pp. 52-70.
- Burenhult, Göran 2002. The grave-field at Ajvide, *Remote sensing: applied techniques for the study of cultural resources and the localization, identification and documentation of sub-surface prehistoric remains in Swedish archaeology. Vol. 2*, Red: Göran Burenhult, Stockholm: Natur och kultur, pp. 31-167.
- Bägerfeldt, L. 1992. *Neolitikum på Gotland: Problem & konsekvenser*. Gamleby: Arkeo-förl.
- Carlsson, A. 1998. *Tolkande arkeologi och svensk Forn tidshistoria. Stenåldern*, Stockholm: Univ.
- Chapman, John 2000. *Tension at funerals. Micro-tradition analysis in Later Hungarian Prehistory*, Budapest: Archaeolingua.
- Christlein, R. 1973. Besitzabstufungen zur Merowingerzeit im Spiegel reicher Grabfunde aus West- und Süddeutschland, *Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums* 20, pp. 147-80.
- Cornell, Per & Fahlander, Fredrik 2002. *Social praktik och stumma monument. Introduktion till mikroarkeologi*. Gotarc serie C no 46, Göteborg: Institutionen för arkeologi.
- Edenmo, R., Larsson, M., Nordqvist, B. & Olsson, E. 1997. Gropkeramikerna – fanns de? Materiell kultur och ideologisk förändring, *Regionalt och interregionalt: stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*, red: M. Larsson, E. Olsson, A. Biwall, Stockholm: Riksantikvarieämbetet, pp. 135-213.
- Eriksson, G. 2004. Part-time farmers or hard-core sealers? Västerbjers studied by means of stable isotope analysis. *Journal of Anthropological Archaeology* 23, pp. 135–162.
- Fahlander, F. 2001. *Archaeology as Science Fiction. A microarchaeology of the unknown*, Gotarc Serie C:43, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Fahlander, F. 2003. *The Materiality of Serial Practice. A Microarchaeology of Burial*, Gotarc serie B, no 23, Göteborg: Institutionen för arkeologi.
- Fahlander, F. 2004. Archaeology and Anthropology: Brothers in Arms? - On Analogies in 21st Century Archaeology, *Material Culture and other Things - Post-disciplinary Studies in the 21st century*, Eds: Fahlander, F. & Oestigaard, T., Gotarc series C no 61, Göteborg: Institutionen för arkeologi, pp.

- 157-180.
- Gansum, Terje 2002. Fra jord till handling, *Plats och praxis: studier av nordisk förkristen ritual*, Lund: Nordic Academic Press, Jennbert, K., Andrén, A & Raudvere, C. (Red), pp. 299-342.
- Gerstel, Naomi R. 1994. Family, *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought*, Eds: W. Outwhaite & T. Bottomore, Oxford: Basil Blackwell, pp. 220-223.
- Gill, Alexander 2003. *Stenålder i Mälardalen*, Stockholm: Univ.
- Graner, G. & Larsson, Å. 2004. Tredje gruppen och andra blandformer. Keramiska traditioner och strategier vid slutet av mellanneolitikum, *Neolitiska nedslag, arkeologiska uppslag*, Eds: Jenny Holm, Stockholm:RAÄ, pp. 107-140.
- Helander, Bernhard 1988. *The slaughtered camel: coping with fictitious descent among the Hubeer of southern Somalia*, Uppsala Olsson 1996
- Hinsch, E. 1955. Traktbelegkultur - megalittkultur. En studie av Øst-Norges eldste, neolitiske gruppe, *Universitetets oldsaksamlings Årbok*, pp10-177.
- Hodder, Ian 1987. *Reading the past*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Houby-Nielsen, Sanne 1995. 'burial language' in archaic and classical Kerameikos *Proceedings of the Danish Institute at Athens I*, Århus: Aarhus University Press, pp.129-91.
- Huntington, Richard & Metcalf, Peter 1991. *Celebrations of death: the anthropology of mortuary ritual*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Janzon, Gunborg O. 1974. *Gotlands mellanneolitiska gravar*, Stockholm: Univ.
- Kaliff, Anders & Sundquist, Olof 2004. *Oden och Mithraskulten : religiös ackulturation under romersk järnålder och folkvandringstid*, Uppsala : Institutionen för arkeologi och antik historia, Univ.
- Kaliff, Anders. 1992. *Brandgravskick och föreställningsvärld. En Religions-arkeologisk diskussion*. Occasional Papers in Archaeology 4, Societas Archaeologica Upsaliensis, Uppsala: Uppsala university.
- Knutsson, Helena 1995. *Slutvandrat? Aspekter på övergången från rörlig till bofast tillvaro*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Kristiansen, Kristian & Larsson, Thomas B. 2005. *The rise of Bronze Age society: travels, transmissions and transformations*, New York: Cambridge University Press.
- Lagerlöf, Agneta 1991. *Gravfältundersökningar och gravarkeologi*, Red: Agneta Lagerlöf, Stockholm: RAÄ.
- Larsson, Lars 1989. Boplatser, bebyggelse och bygder. Stridsyxekultur i södra Skåne, *Stridsyxekultur i Sydkandinavien*, rapport från det andra nordiska symposiet om stridsyxetid i Sydkandinavien, 31.X - 2.XI 1988, Larsson, Lars (ed), Lund: Lunds univ. pp. 53-76.
- Larsson, Mats & Olsson, Eva (red) 1997. *Regionalt och interregionalt: stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*, red: M. Larsson, E. Olsson, A. Biwall, Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Larsson, Mats 2004. Living in cultural diversity. The pitted ware culture and its relatives, *JONAS 14*, pp. 61-69.
- Larsson, Mats 2006. *A tale of a strange people. The pitted ware culture in southern Sweden*, Lund: University of Lund.
- Larsson, Åsa M. 2003. Secondary Burial Practices in the Middle Neolithic. Causes and consequences, *CSA Vol 11*, pp.153-170.
- Lindström, Jonathan & Boije, Margareta 2000. *Ett dödshus från stridsyxetid*, Arkeologisk delundersökning av RAÄ 415, ett neolitiskt dödshus med offerplats och en äldre järnåldersboplatz samt RAÄ 319:2, en stensträng, Söderby 2:3, Turinge socken, Nykvarns kommun, Södermanland,Rapport 2000:8, Stockholm: RAÄ
- Malmer, Mats 1962. *Jungneolithische Studien*, Bonn; Lund: Univ.
- Malmer, Mats P. 1989. Etnoarkeologiska synpunkter på stridsyxekulturen, *Stridsyxekultur i Sydkandinavien*, rapport från det andra nordiska symposiet om stridsyxetid i Sydkandinavien, 31.X - 2.XI 1988, Larsson, Lars (ed), Lund: Lunds univ. pp. 7-12.
- Malmer, Mats P. 2002. *The Neolithic of South Sweden. TRB, GRK, and STR*, Stockholm: Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien.
- Morris, Ian 1992. *Death-Ritual and social structure in classical antiquity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, Ian 1998. Burial and society after ten years, In: *Nécropoles et pouvoir: idéologies, pratiques et interprétations: actes du colloque Théories de la nécropole antique*, Lyon 21-25 janvier 1995, Eds:

- Sophie Marchegay, Marie-Thérèse Le Dinahet & Jean-François Salles, Lyon: Maison de l'Orient méditerranéen, pp. 21-36.
- Müller, Johannes 2002. Zur Belegungsabfolge des Gräberfeldes von Trebur: Argumente der typologieunabhängigen Datierungen, *Prähistorischen Zeitschrift* 77, pp. 148-158. Även tillgänglig: <http://www.jungsteinsite.uni-kiel.de/2002_mueller/c14_trebur.htm>
- Okely, J. 1979. An anthropological contribution to the history and archaeology of an ethnic group, In: *Space, hierarchy and society: interdisciplinary studies in social area analysis*: [third Cambridge interdisciplinary conference, from 10th to 12th March 1978], Oxford: British archaeological reports. International series 59, pp. 81-92.
- Pader, Ellen-Jane 1982. *Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains*. Oxford: British archaeological reports. International series 130.
- Persson, Per 1997. Kontinuitet mellan senmesolitisk och mellanneolitisk fångstkultur i Sydskandinavien, *Till Gunborg: arkeologiska samtal*. red: Åkerlund, Agneta; Bergh, Stefan; Nordblad, Jarl; Taffinder, Jacqueline, Stockholm: Stockholms univ.
- Persson, Per 1998. Gropkeramikfenomenet på den svenska västkusten, *In situ* 1998, pp. 63-84
- Possnert Göran 2002. Stable and radiometric carbon results from Ajvide, *Remote sensing: applied techniques for the study of cultural resources and the localization, identification and documentation of sub-surface prehistoric remains in Swedish archaeology. Vol. 2*, Ed: Göran Burenhult, Stockholm: Natur och kultur, pp. 169-72.
- Ranta, Helena 2002. *Huts and houses: Stone Age and Early Metal Age buildings in Finland*, ed.: Helena Ranta; [translation: Eljas Oksanen, Jarmo Kankaanpää and Tuija Rankama], Helsinki : National Board of Antiquities, 2002.
- Samuelsson, Christoffer & Ytterberg, Niklas 2003. Ruined but rescued. The Middle Neolithic Pitted Ware site at Hemmor on Gotland, *Uniting sea: Stone Age societies in the Baltic Sea region*, Eds: Christoffer Samuelsson, Niklas Ytterberg & Valdis Bērziņš, Uppsala: Univ. pp. 225-53.
- Segeberg, A. 1999. *Bälinge mossar: Kustbor i Uppland under yngre stenåldern*, Uppsala:Univ.
- Sestieri, Anna Maria Bietti 1992. *The Iron Age community of Osteria dell'Osa: a study of socio-political development in central Tyrrhenian Italy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sjögren, Karl-Göran 2003. "Mångfaldige uhrminnes grafvar- ": megalitgravar och sambälle i Västsverige, Göteborg: Univ.
- Stenbäck, Nicklas 2003. *Människorna vid havet. Platser och keramik på ålandsöarna perioden 3500 - 2000 f. Kr.*, Stockholm: Univ
- Strinnholm, Anders 2001. *Bland säljägare och färfarmare: struktur och förändring i Västsveriges mellanneolitikum*, Göteborg: Institutionen för arkeologi, Univ.
- Taffinder, Jacqueline 1998. *The allure of the exotic: the social use of non-local raw materials during the Stone Age in Sweden*, Uppsala: Univ.: Dept. of Archaeology and Ancient History.
- Tarlow, Sarah 1992. Each slow dusk, *Arch rew. from Cambridge*, vol. 11:1, pp. 125-140
- Theliander, Claes 2005. *Västergötlands kristmande. Religionskifte och gravskickets förändring 700–1200*. Gotarc Series B, No 41, Göteborg: Univ.
- Vansina, J. 1965. *Oral tradition. A study in historical methodology*, Harmondsworth: Penguin
- Welinder, Stig 1998. Neolithic- bronsålder 3900-500 f.Kr. *Det Svenska Jordbrukets historia, Jordbrukets första femtusen år*. Red: Welinder, S., Pedersen, E. A. & Widgren, M., Stockholm: Natur och Kultur
- Wyzomirska, Bozena 1984. *Figurplastik och gravskick hos nord- och nordösteuropas neolitiska fångstkulturer*, Malmö: LiberFörlag/Gleerup
- Österholm, Inger 1989. *Bosättningsmönstret på Gotland under stenåldern: en analys av fysisk miljö, ekonomi och social struktur*, Stockholm: Stockholms Univ.

